

Het dwergdikkopje

Uit Nederland verdwenen dagvlinders

Sinds 1850 verdwenen vijftien soorten dagvlinders uit Nederland. In deze serie leggen we telkens een van de verdwenen soorten onder de loep. Hoe verdween deze soort? Waarom verdween hij? En zou hij nog kunnen terugkeren?

Midden 19e eeuw was het dwergdikkopje nog niet bekend uit Nederland. Maurissen meldt de soort in 1865 voor het eerst: *“Capturé près de Fauquemont pas M. Maassen d'Aix-la-Chapelle au mois de Juillet dernier.”* (“Gevangen nabij Valkenburg door de heer Maassen uit Aken in de maand juli vorig jaar.”) Snel-len noemt in 1867 nog een exemplaar: *“Twee exemplaren zijn in Limburg gevangen, een bij Valkenburg en een bij Maastricht; het laatste heb ik voor mij.”* Ter Haar meldt in 1910: *“In Nederland in het Zuiden van Limburg waargenomen en daar soms zeer gewoon”* en Lempke in 1936: *“Alleen in Z. Lbg., maar daar op de vliegplaatsen vaak niet zeldzaam.”*

Het dwergdikkopje kwam op vrijwel alle kalkgraslanden voor en was tot 1940 daar in goede aantallen te vinden. In de NDFF staan 349 waarnemingen, wat best veel is voor zo'n lokale soort. Daarna ging de soort achteruit en omstreeks 1965 was hij al zeldzaam. De laatste populaties vlogen op de Bemelerberg (tot 1975) en in het Gerendal (tot 1981). Na 1981 zijn ook geen zwervers meer gezien.

In 1961, 1970 en 1971 werden nog meer dan tien vlinders gevangen, telkens op de Bemelerberg. Dat duidt erop dat het dwergdikkopje daar in die tijd nog goed voorkwam. Toch verdween hij enkele jaren later van deze plek.

Ook de populaties op het Belgische deel van de Sint-Pietersberg zijn inmiddels verdwenen. Verder weg, in de Eifel en de Ardennen, komen nog wel dwergdikkopjes voor. Ook in het Teutoburgerwald vijftig kilometer ten oosten van Enschede vliegt de vlinder nog.

Buiten Zuid-Limburg zijn er nog vijf meldingen uit de rest van Nederland. Maar dat lijken allemaal “van horen zeggen” waarnemingen; voor zover ik kan zien is geen van deze exemplaren uiteindelijk in een verzameling bewaard gebleven en daarmee te controleren. En ook dan blijft de vraag of er niet een verwisseling heeft plaatsgevonden. Opgezette vlinders werden vroeger volop geruild en soms zelfs van een nieuw etiket voorzien.

Het dwergdikkopje vloog tussen 5 juli en 20 augustus, met de piek van de vliegtijd van 20-25 juli. Hij vloog bij ons dus duidelijk later dan de andere twee sprietdikkopjes van het geslacht *Thymelicus* (het zwart-sprietdikkopje, met de piek tegenwoordig rond 15 juli en het geelsprietdikkopje, rond 1 juli). Gek genoeg is dat in Zuid-Europa precies andersom: daar kun je in mei – en soms al in april – al dwergdikkopjes vinden en vliegt hij dus vroeger dan de andere twee sprietdikkopjes. Waarom dat zo is, is onduidelijk.

Leefgebied dwergdikkopje in Duitsland.

Dwergdikkopje is een frequent nectarbezoeker.

Leefgebied

Het dwergdikkopje leeft in de ruigere delen van warme droge graslanden. In ons gematigde klimaat zijn dit vooral kalkgraslanden, maar in het warmere Zuid-Europa komt hij in veel meer leefgebieden voor. In de Eifel zet het vrouwtje haar eitjes af op volgroeide planten van gevinde kortsteel (*Brachypodium pinnatum*) in een vegetatie met een dichte onderlaag van 10-20 cm hoogte (Chatrou et al., 1985). In Engeland komt het dwergdikkopje alleen voor langs de zuidkust bij het plaatje Lulworth – en wordt daarom daar ook Lulworth Skipper genoemd. Hier blijkt het beste beheer te bestaan uit niet te vaak en met lage intensiteit maaien of begrazen, waarbij stukjes van een gebied het best elke drie jaar beheerd worden (Jones et al., 2025). Dikkopjes als het dwergdikkopje hebben overstaand gras nodig om te overwinteren, maar lang nietsdoen leidt tot verruiging, struikopslag en verbossing. Beheer is dus altijd schipperen tussen deze randvoorwaarden.

Waarom verdween hij?

Vrijwel alle Nederlandse kalkgraslanden hebben in de jaren 1960 en 1970 te maken gehad met verruiging. Er werd nauwelijks beheerd en veel van deze graslanden verruigden. Er kwam steeds meer opslag van bomen en struiken, de hoeveelheid open grond

nam af en het aandeel grassen steeg ten koste van kruiden en daarmee nectar. De belangrijkste waardplant van het dwergdikkopje, gevinde kortsteel, is trouwens een grassoort die nog steeds veel voorkomt op onze kalkgraslanden.

Maar zoals bij veel soorten is het voorkomen van de waardplant alleen niet voldoende. De kwaliteit van de waardplant moet goed zijn en er moet aan veel andere eisen worden voldaan, zoals een goed microklimaat en voldoende bloemen. Het dwergdikkopje is een frequent nectarbezoeker en wordt in de Eifel vooral gevonden in nectarplantrijke vegetaties (Chatrou et al., 1985).

De balans tussen te intensief beheren, waarmee het dwergdikkopje niet succesvol kan overwinteren, en te weinig beheren, waardoor kalkgraslanden verruigen en bloemen verdwijnen, was in de jaren 1960 en 1970 vrijwel gelijktijdig en op veel vindplaatsen omgeslagen naar te veel verruiging. Dit leidde er al voor 1980 toe dat de Nederlandse kalkgraslanden steeds minder geschikt werden voor het dwergdikkopje en uiteindelijk werden de laatste exemplaren in 1981 gezien, juist in de tijd dat op veel plekken het beheer van kalkgraslanden weer werd opgepakt.

Gevinde kortsteel, de waardplant van dwergdikkopje.

Toekomstperspectief

Het dwergdikkopje is al 45 jaar niet meer in Nederland gezien. Maar ook voor 1981 was het een zeldzame vlinder die alleen op kalkgraslanden in Zuid-Limburg voorkwam. Herstel en uitbreiding van die kalkgraslanden kan Zuid-Limburg weer tot geschikt leefgebied maken. Als we naar de klimaateisen van het dwergdikkopje kijken, zien we dat – door de klimaatverandering – Nederland steeds geschikter wordt, maar of dit zal leiden tot de terugkeer van het dwergdikkopje is onzeker.

Chatrou et al. (1985) noemen het dwergdikkopje ook een mobiele soort: gemerkte vlinders zijn meermalen op nabijgelegen terreinen teruggevangen. Wat zal gegaan zijn om enkele honderden meters tot hooguit een kilometer. In zijn algemeenheid legt de soort zelden grotere afstanden af. De afstand tot buitenlandse populaties is groot. In de Ardennen is de soort inmiddels beperkt tot een paar plekjes op minstens 60 kilometer afstand, in de Eifel komt hij nog wat meer voor, maar ook daar praten we snel over een afstand van 50 kilometer. Dat is ook de afstand van de populatie in het Teutobur-

gerwald ten oosten van Enschede tot de grens, maar daar is aan de Nederlandse kant geen leefgebied, en tot Zuid-Limburg is het van daaruit nog veel verder. Spontane vestiging lijkt daarom voorlopig niet aan de orde.

Bovendien is het onduidelijk of de Zuid-Limburgse kalkgraslanden op dit moment geschikt zijn. Werd er in de jaren 1960 en 1970 te weinig beheerd, nu wordt op veel plekken te intensief beheerd, waarbij het grasland jaarlijks wordt gemaaid of begraasd. Soms zo intensief met honderden schapen dat er op een bepaald moment vrijwel geen bloeiende vegetatie meer aanwezig is. Dit intensieve beheer was een reactie op de verruiging van daarvoor, en wordt soms ook in stand gehouden om de overmaat aan stikstof uit de lucht af te voeren, maar het maakt de graslanden ongeschikt voor het dwergdikkopje.

Al met al vrees ik dat het dwergdikkopje voorlopig niet te zien zal zijn in Nederland.

Literatuur

Chatrou, M.A.H.C.; Steentjes, E.G.M.; Tax, M.H.

(1985): Dagvlinders in relatie tot het beheer van

kalkgraslanden in Zuid-Limburg en de Noord-Eifel.

(Verslag Natuurbeheer Nr. 790) - Landbouwhogeschool Wageningen.

Jones, Rachel; Wilson, Robert; Maclean, Ilya & Nigel Bourn

(2025): Habitat management interventions for a specialist mid-successional grassland butterfly, the Lulworth Skipper. *Journal of Insect Conservation* 29, [1-15]. DOI:

10.1007/s10841-024-00638-4. ●

